

רגעים של ניכור ושתיקה בעיר הגדולה

ליאור רבי

לרציונליזם השפעה מרכזית על האופן שבו החברה המודרנית החלה לפרש רגעים של שתיקה בין-אישית כביטוי לשפה פרטית. ההגדרה החברתית של השתיקה כשפה פרטית היא עדות לתהליך ההתעצמות ההיסטורית של ניכור האדם מעצמו.

אינדיבידואליות, אינדיבידואליזם וכלכלת הכסף

האדרת האינדיבידואליות היא אחד מסימני ההיכר של העולם המודרני. היסטוריונים כדוגמת בורקהרט ממקמים את ראשיתה של תופעה זו במאה החמש עשרה באיטליה. בעת החדשה המוקדמת רעיון האינדיבידואליות הגיע לשאיבו במשנה הפילוסופית של דקארט. הסוציולוג זימל הצביע על שני סוגים עיקריים של אינדיבידואליות: מצד אחד, רעיון האינדיבידואליות האוטונומי-אוניברסלי כפי שזה מופיע במשנת קאנט. מצד שני, רעיון האינדיבידואליות האוטונומי-אינדיבידואליות. יצירתי כפי שזה הופיע בכתביו של ניטשה. בספרו **הפילוסופיה של הכסף** זימל ניתח את שקיעת אידאל האצילות והחלפתו במדידה אובייקטיבית של ערך האדם על פי כמות הכסף שברשותו. נדמה, שעל פי ניתוחו החברתי של זימל, האדם המודרני מוצג ככזה שאינו מעוניין בשיפור כישוריו האנושיים ובטיפוח תכונות אציליות כפי שהוא מעוניין בהשגת כסף.

ההאדרה של פוטנציאל האינדיבידואליות והאוטונומיה האישית פגעו בקשב לזולת ולעצמנו באמצעות רגעים של שתיקה. הרגשת נוחות עם השתיקה ולגיטימציה שלה מסייעות לאדם לחוש בנוח עם מגבלות הידע האנושי, מגבלות התקשורת, ובמידה מסוימת גם עם סופיות השתיקה היא ביטוי להיכרות עם מגבלות כוחן של המילים המדעיות כאמצעי מסייע להכרת האמת המוחלטת, להכרת העצמי, להכרת הזולת ולהתקרבות אינטימית. האינטרקציה של האדם עם עצמו ועם זולתו היא אכן הבוחן העיקרית להבנת הניכור. השתיקה מבטאת הקשבה לסביבה החיצונית, אך היא מעידה קודם כל על ניסיון הקשבה לעצמנו. ההתרחקות מהקשבה לעצמנו, לסופיותו ולמגבלות הידע שלנו משפיעה כמוכח על יכולת הקשב שלנו לאחרים. מונחים דוגמת "חרושת התרבות" ו"חפצון האדם", שטבעו הוגי אסכולת פרנקפורט, תיאודור אדורנו ומקס הורקהיימר, מחברי הדיאלקטיקה של הנאורות, נועדו לבקר את המציאות שבה האדם והתרבות הפכו לסחורה זולה. אבל גם תאוריות אלו התעלמו מכך שהפגיעה ביחסים הבין-אישיים נגרמה קודם כל כתוצאה מפגיעה בקשב של האדם לעצמו, למגבלות הקיום האנושי ולסופיותו. ההתמקדות בהיבט הכלכלי של היחסים החברתיים תורמת להבנת הניכור החברתי. אך היא מתעלמת מכך שהניכור מבטא בראש ובראשונה ניכור של האדם מעצמו: מהאמונות המטאפיזיות שליוו אותו לאורך ההיסטוריה ומהצורך להקשיב למכלול המציאות על מלוא מורכבותה.

שורשי האינדיבידואליות הושפעו מהמעבר מקהילות קטנות אל חיים עירוניים. אידאל האינדיבידואליות משקף את הצורך באמונה שתחליף את הרעיונות המסורתיים, הדתיים, ואת הרעיונות המטאפיזיים שהיו מקובלים בחברות השונות במשך מאות שנים. האינדיבידואליות

הקדמה - הרציונליזם והגדרת השתיקה כשפה פרטית

מטרת המאמר היא לבחון את הקשר בין הופעת אידאל האינדיבידואליות לבין השינוי בהבנה ובהגדרה של החברה את אותם רגעים של שתיקה ביחסים הבין-אישיים. יחסה של החברה לרגעים של שתיקה הוא שיקוף ליחסה לתפקידו של האדם החי בה. הטענה שלי היא שהאדרת הרציונליזם ואידאל האינדיבידואליות גרמו להבנת רגעים של שתיקה במהלך האינטרקציה החברתית, כביטוי לשפה פרטית ולא רציונלית. רגעים של שתיקה בעיר הגדולה מתפרשים כחולשה, כחשיפה של מוגבלות, כהודאה בחוסר רצון לתקשר או בחוסר יכולת להבין. היעדרות ברגעים של שתיקה כחלק מהאינטרקציה עם בני אדם אחרים מתפרשת כעדות לחוסר יכולת להיעזר בשפת הדיבור העניינית והאובייקטיבית. כיום שפת המדע מוגדרת כשפה המשקפת את העולם, המהווה תמונה של המציאות בעוד שרגעים של שתיקה מתוארים כשיקוף של העולם הפנימי והפרטי, שרק היחיד ככזה יכול לגשת אליו.

בחברות מסורתיות, שהתאפיינו במספר מצומצם יחסית של חברים, רגעים של שתיקה בהיבט האישי והבין-אישי העידו על חלק מהניסיון של האדם לחשוב, להתבונן, להקשיב ולחוש שייכות לעולם. בחברות אלו רגעים של שתיקה היו חלק מהניסיון של האדם למקד את הקשב לא רק בעצמי, אלא גם בעולם, בזולת ובמגבלות הקיום האנושי. כדי לפתח קשב לאובייקט או לקבוצה של בני אדם צריך להתעלם מדברים רבים אחרים. רגעים של שתיקה יכולים לסייע כשמתחילים להתכוון לתופעה מסוימת, בניסיון להעצים את הקשב. לכן, רגעים של שתיקה הם ביטוי להקשבה ולא בהכרח להתעלמות ולהתרחקות.

כשמנתחים את רעיון הניכור יש להתחיל בבחינת ההשלכות של הרציונליזם והאינדיבידואליות המודרנית על התקשורת של האדם עם עצמו ועם סביבתו, וכמו כן בהבנה כיצד החברה מפרשת רגעים של שתיקה. בחברה שבה יש הכשר חוקי והשלמה עם העובדה שאי אפשר להבין את המציאות האנושית במלאה, ובעיקר שאיננה נבוכה ממגבלות פוטנציאל ההבנה של האדם כאובייקט מחקר מדעי, הפונקציה החברתית שממלאת השתיקה היא מרכזית ביותר. במסגרת החיים בחברה שבה ההתנהגות האנושית איננה נשפטת על סמך היגיון תבוני צרוף, ושבה כל האינטרקציה הבין-אישית מבקשת להיפך לשקופה עבורנו, רגעים של שתיקה אינם נתפסים כביטוי של התנשאות, ניכור ועליונות מדומה. רק בחברה שבה האינטרקציה החברתית היא שיפוטית, רציונלית, הישגית ותחרותית, רגעים של שתיקה עלולים להיחוו כזרות וניכור. בחברה שבה מתרכזים רק בשימושי, ולא נותנים מקום לשאלות המטאפיזיות הגדולות רגעים של שתיקה, במסגרת האינטרקציה הבין-אישית, הם הביטוי להיעדר שימושיות ורצון לצעוד עם הקדמה.

מקורותיה החברתיים של שפת השתיקה

בחברות הקהילתיות, בתקופה שלפני עידן האמונה באני פנימי ונפרד, בתקופה שבה בני אדם השלימו עם מגבלות הידע האנושי רגעים של שתיקה היו חלק מהדיאלוג של האדם עם הזולת, עם הטבע ועם עצמו. בחברה קהילתית בני אדם חשו כחלק של משהו, כחלק מהקהילה או כחלק מהטבע ועולם החיים ואילו בחברה עירונית בני האדם החלו לראות את עצמם כישויות אוטונומיות ועצמאיות. כפי שציין זימל, תחושת היעדר המחויבות האישית ויכולת הניידות מבטאות את צורת היחסים הבין-אישיים במסגרת כלכלת החליפין. בעיר הגדולה רעיון האוטונומיה האינדיבידואלית ניצב בניגוד גמור לתפיסת המחויבות האישית, כפי שזו התקיימה במסגרת החברות הקהילתיות. לדעתי, המעבר ההיסטורי בין תחושת החלקיות לבין תחושת האוטונומיה, הניידות והעצמאות האישית הוא שגרם להבנת השתיקה הבין-אישית כשפה המבטאת עיונות וניכור. בעוד שבחברות קהילתיות רגעים של שתיקה בין-אישית מסמלים תחושת נוחות הרי שבעיר הגדולה הם מוגדרים כרגעים של זרות.

היחסים בין תושבי העיר הגדולה מתקיימים על בסיס של תקשורת בין שני אינדיבידואלים מרוחקים, תבוניים ועצמאיים. דמיינו לעצמכם מפגש בין שני בני אדם שאינם מכירים זה את זה. שפת השתיקה לא תוכל לקרב ביניהם כיוון שהללו ויתרו עליה, הם איבדו את מיומנותם בה ואת הנוחות והאמון בה. בעיר הגדולה השתיקה הבין-אישית נדמית לאדם כוויתור על העוצמה האישית ובעיקר - כפגיעה במרכזיותו. כיוון שהשתיקה עצמה היא האויב הבלתי מתפשר של כל חוויה של שליטה עצמאית, תושב העיר השואף לממש את פוטנציאל האוטונומיה והעצמאות האישיים שלו לא יכול להרשות לעצמו ליפול בשבי שלה. רגעים של שתיקה פוגעים בתחושת הזמן המאורגן והמחושב של האינדיבידואל המתגורר בעיר שבה הכול חייב להיות מדויק, רציף וענייני.

השתיקה מחייבת ביטחון בעולם החיים המקיף אותנו, אמון בבני אדם שסביבנו, תחושה של שותפות, דדיות, סולידריות. בעיר הגדולה האדם תופס את עצמו כישות אוטונומית ולא כמציאות מוגבלת; גם רצונו מתפרש תמיד כמכוון לעניינים מסוימים ולא לעולם כמכלול. בעיר הגדולה והתחרותית האדם נתפס כמחויב לעצמו, לכוון, לרצונו להתבלט באמצעות שימוש בשפת הדיבור. המילים עוזרות להתבלט ולהתגבר על תחושת האנונימיות שהיא כה מרכזית לחיים בעיר

ביטאה את רוח החיים המודרניים. אולם יותר משהיא תופעה חדשה דומה שהאינדיבידואליות מייצגת נורמה מחייבת, שלפיה כל אחד מאתנו נדרש לדבר, להצליח ובעיקר לשאת באחריות אישית להתנהלותו בעולם. תפיסה חדשה על אודות טבע האדם והפוטנציאל האישי שלו לחלחל אל היחסים הבין-אישיים. על פי נורמה חדשה זו התחנך האדם לחשוב כי לכל אחד יש פוטנציאל של אותנטיות אישית ותבונה טהורה ואוניברסלית. בדרך למציאת האותנטיות האישית נדמה שהאינדיבידואל הביקורתי ניצב כביכול מעבר למגבלות ההיסטוריה, המסורת והשפה התרבותית של חברי קהילתו. התפיסות החדשות של הוגים כקאנט דנו בפוטנציאל האדם הביקורתי כחלק מתהליך מתמשך שאמור להסתיים באושר ובחופש מהמגבלות האנושיות. האינדיבידואליות הביקורתית נתפסה כמכשיר לבחינת המציאות מעבר לנסיכות ולמגבלות הקונקרטיים. עם זאת, האינטרקציה החברתית החדשה פגמה ביכולת לחוות באופן בלתי אמצעי את חיי הרגש והדמיון. האידיאלים החדשים פגעו ביכולתם של תושבי העיר הגדולה להיעזר בשתיקה כדי להרגיש בנוח עם טבע האדם ומגבלותיו ועם היותם חלק מעולם החיים. בעוד שבחברה המסורתית רגעים של שתיקה היו אמצעי תקשורת מרכזי ששימש ביחסים הבין-אישיים, הרי שבעיר הגדולה רגעים של שתיקה מוצגים כשפה פרטית. היות שעולם הרגש, האינטואיציה והדמיון נתפסו כמכשול בפני המדע והאינדיבידואליות הביקורתית, רגעים של שתיקה בין-אישית הוצגו כפגיעה בהתנהלות התבונית של האדם.

בפילוסופיה של הכסף זימל טען, שהאינדיבידואליות הופיעה יחד עם ירידה במחויבות האישית בין תושבי העיר הגדולה. ואכן תושב העיר הגדולה חווה מרחק בין מטרותיו למטרות זולתו; הוא נדרש לכבד את המרחק בינו לבין זולתו ולהתנהל בצורה מרוחקת, מחושבת ועניינית. לדעתי, חוויית הריחוק הבין-אישית בעיר הגדולה היא שהעצימה את האמונה של התושבים בדבר קיומו של אני פנימי ואותנטי. בחברות המסורתיות (כאן אני מבקש להתייחס למה שהסוציולוג טניס הגדיר כ"קהילה", זאת בהשוואה ל"חברה") המרחב הפרטי נועד לשמש את מנהיגי החברה על מנת שיוכל לנהל את ענייניה בלא הפרעה מוגזמת. לעומת זאת, בעיר הגדולה השתרשה סברה שלפיה כל אדם זכאי למרחב פרטי במסגרת ההתנהלות היומיומית עם הזולת. התיחום והמרחק הבין-אישי השפיעו על תפיסת האינדיבידואליות, אבל גם יצרו ניכור ביחסים הבין-אישיים. בהשפעת תופעת האינדיבידואליות וירידה במחויבות האישית רגעים של שתיקה בין-אישית זוהו עם הממד האינדיבידואלי הנפרד של האדם, עם הממד שמבקש לשמר את המרחק מהסביבה ומהזולת.

העלימה את תחושת הנוחות עם אותם רגעים של שתיקה בין-אישית ובסופו של דבר הוליכה להצגת השתיקה כשפה פרטית.

לסיכום

על מנת להבין את התהליך ההיסטורי של העצמתה של תחושת הניכור של האדם צריך לבחון מחדש את יחס החברה לרגעים של שתיקה. רגעי שתיקה שצצים ומופיעים במהלך היחסים הבין-אישיים אינם בהכרח עדות לניסיון של האדם לברוח מהניסיון לתקשר עם הזולת. ניסיונות הניתוח המדעי של האדם והרצון בשקיפות ובשליטה מוחלטת על האופן שבו החברה מתנהלת אחראים להצגת השתיקה כשפה פרטית. תהליך זה גרם להשכחת העובדה ששורשי שפת השתיקה הם חברתיים. לפיכך, על מנת לצמצם את הניכור שלנו מעצמנו ומאחרים עלינו לזכור שרגעים קצרים של שתיקה הם רגעים שבהם אפשר לנסות ולהתקרב יותר לזולת. הענקת בלעדיות לרצון בשליטה אינדיבידואלית או הניסיון של המדע לחזות כל התחושות חברתיות עתידית גורמים לאדם ולחברות המודרניות לאבד את הקשר עם החיים, עם מכלול ההרגשות והתחושות האנושיות המתחדשות בכל רגע ורגע. התעצמות הניכור היא עובדה, אך היא איננה גזרה.

מקורות

אדורנו, ת. הורקהיימר, מ. (2003). "תעשיית התרבות. נאורות כהונאת המונים", בתוך: **מבחר אסכולת פונקפורט**. בני ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תרגום: ארן, ד. עמ' 158-198.

בורקהרט, י. (תשכ"ו). **תרבות הראנסנס באיטליה**. ירושלים: הוצאת מוסד ביאליק, תרגום: שטיינברג, י.

זימל, ג. (2007). "העיר הגדולה וחיי הנפש". בתוך: **אורבניזם. הסוציולוגיה של העיר המודרנית**. תל אביב: הוצאת רסלינג, תרגום: קראוס, מ. עמ' 23-40.

רבי, ל. (2011). **שפת השתיקה. רגעים של ניכור ושתיקה בעיר הגדולה**. חיפה: הוצאת פרדס.

Adorno, T. W. with Horkheimer, M. (2002). *Dialectic of Enlightenment* (E. Jephcott, Trans.). Stanford: Stanford University Press.

Rabi, L. (2013). Reflections on the bourgeoisie culture: The ethics of Ortega y Gasset (in Spanish). *Revista de Estudios Ortegaianos*. 26, forthcoming.

Simmel, G. (2011). *Philosophy of Money* (T. Bottomore & D. Frisby, Trans., pp. 421-427). London and New York: Routledge and Kegan Paul.

Simmel, G. (2000). *Individualismus, Aufsätze und Abhandlungen 1909-1918* (pp. 299-306). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Tönnis, F. (1957). *Community and society* (C. P. Loomis, Trans. & Ed.). East Lansing: Michigan State University Press.

ברצוני להקדיש מאמר קצר זה להוריי, שאול ואסתר, לאחי איתמר ולאשתי אלינה. תודה לאשתי אלינה על האהבה ואמונתה בי שהתבטאו בין היתר בעידוד להשקיע את זמני הפנוי בקריאה וכתביה על היבטים שונים בסוציולוגיה ובפילוסופיה של הכסף.

הגדולה. תחושת האנונימיות של האינדיבידואל היא גם זו האחראית להבנת רגעי שתיקה בין-אישיים כשפה פרטית. החופש להגשים את שאיפותינו האוטנטיות הפך בחברות שחרתו על דגלן את התחרות הבין-אישית, להענקת לגיטימציה להיעדר המחויבות לאחרים. האינדיבידואליזם הקיצוני, שבו הבורגנות עמלה על השגת כסף ולא מתמקדת באידאל טיפוח תכונות אישיות ומעלות מוסריות, מסמל בעיני חלק מהוגי הדעות בתחילת המאה העשרים (כדוגמת אורטגה אי גאסט) חלק מהמשבר של המודרנה.

המדע כאמצעי לשליטה על הדברים ועל האדם

בני אדם החשים חובה לדבר בשפת הרציונליות המדעית מתעלמים בעצם מההיבטים הבלתי מובנים של העולם, כלומר מתעלמים מההיבטים הלא-רציונליים של המציאות הטבעית והאנושית. שיח התרבות בעיר הגדולה התחרותית מניח כי כל אדם שואף יותר מכול לחשוף את הפוטנציאל האישיו שלו; תפיסה זו מרחיקה את ההקשבה ותשומת הלב לממד הלא מובן של הקיום. אידאל האינדיבידואליות המחייב ביקורתיות והמדע המתמקד בסוגיות שאפשר לפתור בכלים ניסיוניים מקשים להעניק תשומת לב ולהקשיב לממדים הקיומיים שאי אפשר להבינם. לכן, במקום הקשבה ותשומת לב למכלול המציאות נוצרה הקשבה להיבטים ספציפיים הניתנים לכימות.

היעדר ההיכרות של תושבי העיר הגדולה עם מרבית האזרחים משפיע על אופן האינטרקציה ביניהם. הזרות קיימת גם בתנאי צפיפות, בבניינים רבי קומות או ברחובות הערים צפופות האוכלוסין, שבהם חולפים זה על פני זה בהרף עין אזרחים בדרך למקום עבודתם. במסגרת מצב חברתי זה נדמה כי כאשר נעשה ניסיון קרבה כלשהו המילים והדיון המופשט והמרוחק על עצמנו – בפני עצמנו ובפני הזולת – הם האמצעי המרכזי להתגבר על חוסר הוודאות ותחושת הזרות. השתיקה הבין-אישית חדלה מלמשמש כאמצעי תקשורת מרכזי וכיום מתוארת כשפה פרטית. השתיקה הבין-אישית נתפסת כהעצמה של המרחק, כניכור. לכן חייבים לדבר, להכיר, לדעת ולשלוט בתופעות סביבנו.

הקשב לזולת נפגע בגלל הקושי להקשיב לעצמנו, לאינטואיציה, לדמיון, לחולשות ובעיקר – למגבלות ולהיעדר הידע המוחלט שלנו. היכולת להזדהות עם הזולת באמצעות רגעי שתיקה נדחקה הצדה כיוון שהפסקנו להקשיב לחולשותנו. כך, השתיקה הבין-אישית איבדה ממעמדה כחלק מהניסיון להעניק תשומת לב והקשבה לאחר ולעולם. במקום לנסות ולהקשיב ללא מובן נוצר צורך להשתמש בשפת המילים המדעיות כדי לשלוט בדברים ולהעניק להם מובן ומשמעות. המילים משמשות לנתח ולהבין את האחר נועדו להעניק תחושה של שליטה שלנו על עצמנו, כמו גם של שליטה במציאות וזולת שלצדנו. בדרך זו המילים מציבות מכשול בדרך לתקשר בצורה בלתי אמצעית ולהשתמש ברגש, באינטואיציה ובדמיון כאמצעי היכרות עם עצמנו ועם העולם שמסביבנו.

במסגרת החברה התחרותית האדם חווה קושי להזדהות עם הזולת, כי הזולת הוא גם לרוב מתחרה. ככל שרגעים של שתיקה נחווים כאיום וכשפה שאיננה מסייעת להשתלב באופן יעיל על המציאות החיצונית, המילים המנתחות, השופטות ומבקרות נתפסות כשפת הכדאיות. שפת המילים נעשתה לשפת ההקשבה היחידה – שפת ההקשבה ליעילות, לשימושיות ולכדאיות שתתמשש בעתיד.

רגעים של שתיקה אישית ובין-אישית מבטאים תופעה חברתית מחשידה. המבקש להקשיב למכלול המציאות, לצדדים המובנים והבלתי מובנים כאחד, נתפס כמי שמבקש להימנע מקרבה, מסתתר ואפילו מתנשא. במסגרת חברה תחרותית והישגית, הפניית תשומת הלב למכלול המציאות מתפרש כערעור הביטחון באוטונומיה האישית, כגישה לא פרקטית, לא מתמודדת ולא מחושבת. העיר הגדולה